

ХАДЯ ШАРТНОМАСИ ТУШУНЧАСИ ВА РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ

Қодиров Соҳибжон

Судьялар олий мактаби тингловчиси

e-mail: s.godirov@gmail.com

Аннотация: Мазкур мақола ҳади шартномаси тушунчаси, вужудга келиши ва ривожланиш тарихи ёритилган. Ҳади шартномасининг ўзига хос хусусиятлари миллий қонунчилик асосида таҳлил қилинган ҳолда назарий ва амалий ҳиҳатдан таҳлил қилинган. Шунингдек, ҳади шартномаси билан боғлиқ муносабатларнинг фуқаровий-ҳуқуқий жиҳатлари ёритилган. Шу билан бирга, мазкур соҳага оид назариётчи олимлар, тажрибали амалиётчи ходимларнинг фикр ва мулоҳазалари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: ҳади, совға, хайр-эҳсон, хайрия, мажбурият ҳуқуқи, моддий бойликлар, одат нормалари, мулкӣ муносабатлар, даъво муддати, фикх, ҳиба.

ПОНЯТИЕ ДОГОВОРА ДАРЕНИЯ И ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ

Қодиров Соҳибжон

Студент Высшей школы судей

электронная почта: s.godirov@gmail.com

Аннотация: В данной статье рассмотрено понятие договора дарения, история его создания и развития. Проанализированы особенности договора дарения на основе национального законодательства с теоретической и практической точки зрения. Также освещены гражданско-правовые аспекты отношений, связанных с договором дарения. При этом были проанализированы мнения и мнения учёных-теоретиков, опытных практиков в данной области.

Ключевые слова: дар, подарок, дарение, благотворительность, обязательственное право, материальные блага, обычные нормы, имущественные отношения, срок требования, фикх, ҳиба.

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан илгари сурилган “Инсон манфаатлари ҳамма нарсадан устун” [1] деган олийжаноб ғоя негизида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларни таъминлашда ҳар бир соҳасини қонун йўли билан тартибга солиш, инсон манфаатларига зид нормаларни бекор қилиш ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини тўлиқ амалга оширилишини давлат томонидан таъминлаш чораларини кўришни аниқлатади.

Тадқиқотнинг долзарблиги

Ҳар қандай мамлакатнинг демократик ва инсонпарварлик хусусиятларидан бири – инсонга бўлган муносабат, инсон ҳуқуқи ва эркинликлари қандай ҳимоя қилинаётганлиги билан белгиланади. Шунинг учун ҳам кўпгина мамлакатлар тарихий ривожланиш жараёнида инсон ҳуқуқларига оид ўз қонунлар тизимини яратган [2].

Айниқса, нафақат мамлакатимизда балки, бутун дунёда ҳада ва хайр-эҳсоннинг аҳамияти ортиб бормоқда.

Хусусан, “COVID-19” пандемияси даврида халқаро ташкилотлар томонидан ҳамда давлатларнинг ўзаро бир-бирларига хайрия ва инсонпарварлик ёрдамларини кўрсатишди. БМТ Жанубий Америка, Африка, Яқин Шарқ ва Осиёдаги 51 мамлакатда COVID-19 га қарши курашиш учун 2 миллиард долларлик глобал гуманитар ёрдамни ишга туширди [3].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 22 июндаги ПФ-6012-сон Фармони билан тасдиқланган Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикасининг Миллий стратегиясини амалга ошириш бўйича “Йўл харитаси”нинг II бобида иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқларни ҳимоя қилиш ҳамда барқарор ривожланиш соҳасидаги устувор йўналишлар белгиланган бўлиб, 30-бандида инсоннинг фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларда вужудга келадиган ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларига оид илғор халқаро стандартларни имплементация қилиш ҳамда хусусий мулкнинг дахлсизлиги кафолатларини таъминлайдиган, жисмоний ва юридик шахсларнинг, айниқса тадбиркорларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қиладиган самарали фуқаролик-ҳуқуқий механизмларни белгилаш кабилар назарда тутилган Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг янги таҳрири лойиҳасини ишлаб чиқиш вазифаси юклатилган.

Тадқиқот натижалари таҳлили

Ҳада тушунчаси кўп йиллар мобайнида фуқаролик ҳуқуқи назарияси ва уни акс эттирувчи фуқаролик қонунчилигида анча баҳсли масала ҳисобланиб келмоқда. Ҳаданинг ҳамма тан оладиган, ҳада тартибга солишнинг энг муҳим ўзига хос жиҳатларини белгиловчи хусусияти унинг текинга берилишидир. Аксинча, “қандай нарса ҳада бўлиши мумкинлиги масаласи бўйича турли даврларда ва турли мамлакатларнинг доктринасида ҳам, қонун ҳужжатларида ҳам ниҳоятда хилма-хил фикрлар билдирган. Ҳада тушунчаси моддий бойлик (буюм)ни бошқа шахс фойдасига текинга ўтказишдан тортиб, хайр-эҳсон, саховат кўрсатиш, шунингдек, мулкий ҳуқуқни ўз ҳисобидан бошқа шахс фойдасига текинга ўтказиш нияти каби тушунчаларни ҳам ўз ичига олади” [4].

Қадимги Рим жамиятида дастлаб ҳуқуқ соҳаларидан биринчи бўлиб, фундамштал ҳуқуқ соҳаси сифатида фуқаролик ҳуқуқи вужудга келди. Дастлаб барча содир этилган ҳаракатлар, муносабатлар, одат нормалари, анъаналар, ота-боболар томонидан қолдирилган маросимлар, лийнй муносабатлар, орқали тартибга солинган бўлса ҳам, лекин бу нормалар жамият ривожланишининг такомиллашиб бориши натижасида аста-секинлик билан ёзма равишдаги муносабатларга ўта бошлади [5].

Фуқаролик ҳуқуқи орқали юридик жихатдан тенг бўлган шахслар ўртасида бўладиган ва фуқаролик-ҳуқуқий нормалар билан тартибга солинадиган ижтимоий муносабат [6] ларни тартибга солади. Фуқаролик-ҳуқуқий нормалар асосини Фуқаролик кодекси ва унинг асосида қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ташкил этилиб, уларда белгиланган қоидалар асосида ижтимоий муносабатларга киришилади ёки низолар ҳал этилади.

Фуқаролик қонунчилиги фуқаролик муомаласи иштирокчиларининг ҳуқуқий ҳолатини, мулк ҳуқуқи ва бошқа ашёвий ҳуқуқларнинг, интеллектуал фаолият натижаларига бўлган ҳуқуқларнинг вужудга келиш асосларини ҳамда уларни амалга ошириш тартибини белгилайди, шартнома мажбуриятлари ва ўзга мажбуриятларни, шунингдек бошқа мулкий ҳамда у билан боғлиқ шахсий номулкий муносабатларни тартибга солади [7]. Фуқаролик қонунчилиги тартибга соладиган муносабатлар бошқа ҳуқуқ соҳасига қараганда кенгрок бўлиб, шунингдек, унда ҳады ва хайр-эҳсон муносабатларини тартибга солувчи қоидалар ўз ифодасини топган.

Хусусан, Фуқаролик кодексининг 502-моддасига кўра, ҳады шартномасига мувофиқ бир тараф (ҳады қилувчи) бошқа тараф (ҳады олувчи)га ашёни текинга мулк қилиб беради ёки бериш мажбуриятини олади ёхуд унга ўзига ёки учинчи шахсга нисбатан мулк ҳуқуқи (талаби)ни беради ё бериш мажбуриятини олади, ёхуд уни ўзи ёки учинчи шахс олдидаги мулкий мажбуриятдан озод қилади ёнки озод қилиш мажбуриятини олади.

Фуқаролик ҳуқуқий шартномалар тизимида ҳады шартномаси шартнома бўйича мажбуриятларнинг алоҳида тури ҳисобланиб, ўзига хос белгилари билан ажралиб туради.

Ҳады шартномасининг тушунчасини очиб беришда уни бошқа шартномалардан ажратиб турувчи ўзига хос белгиларини ҳамда уларнинг мазмун-моҳиятини ёритиш муҳим аҳамият касб этади.

Ҳады шартномаси бўйича бир тарафда ҳады қилувчи ўзига тегишли ашёни иккинчи тарафга, яъни ҳады олувчига текинга мулк қилиб беради. Ҳады шартномаси фуқаровий-ҳуқуқий табиатига кўра бошқа шартномалардан фарк қилади.

Энг аввало, ҳада шартномасини фуқаролик ҳуқуқий шартномаларининг мутлоқ кўпчилигидан ажратиб турувчи асосий белгиси унинг текинга тузилишидир [8]. Ҳақ эвазига тузиладиган шартномаларда бир тараф иккинчи тарафга муайян бир ҳаракани амалга ошириш ёки маълум бир ҳақ бериш эвазига ўзига қарашли ашё ва бошқаларни беради, иккинчи тараф эса муайян бир ҳаракани амалга ошириш ёки маълум бир ҳақ беради ва шартномада кўрсатилган ашё ва бошқа ҳуқуқларга эгалик қилади (масалан, олди-сотди шартномаси).

Текинга тузиладиган шартномада эса бир тараф бошқа бир тараф фойдасига ҳақ олмай, бирор-бир мулкни топшириш, бирор ишни бажариши мумкин. Масалан, ҳада шартномаси бўйича мулк эгаси ўз мулкни бошқа бир шахсга текинга беради [9]. Ҳада шартномасининг мазмуни ҳам айнан текинга ва бирон бир манфаат эвазига тузилмаслиги билан бошқа шартномалардан фарқ қилади.

Ҳада шартномаси – текин шартномадир. Бошқача айтганда, бошқа тарафга мулкни топшираётган тараф бунга жавобан бошқа тарафдан ҳеч қандай эквивалент (на ҳуқуқ ва на мулк) олмайди. Акс ҳолда, бу ҳада шартномаси бўлмайди. Ҳаттоки, агар тарафлар тузилган шартномани ҳада шартномаси деб белгилаб, лекин бунга жавобан бирор-бир ашёнинг ёки мулкнинг ҳуқуқнинг ўтишини белгиласалар ҳам ҳада шартномаси юзага келмайди, бунда қайсидир бошқа шартнома тузилган ҳисобланади (аксарият ҳолларда олди-сотди шартномаси) [10]. Демак, ҳада шартномасида ҳада қилувчи ҳеч қандай манфаатсиз ўзига тегишли мулкни бепул топшириш мажбуриятини олади ва ҳада олувчи уни қабул қилиш мажбуриятини олади.

Шунингдек, ҳада бир томонлама, реал, текинга тузиладиган шартнома ҳисобланади. Шубҳасиз, ҳада бир томонлама битим бўлиб, тарафларнинг ўзаро келишувига асосланади. У ҳада олувчининг таклиф қилинган мулкнинг ҳуқуқни қабул қилишга розилик беришида ифодаланади, айнан шу белгиси билан ҳада қарз шартномасидан фарқ қилади [11]. Ҳада шартномасини ҳам бир тарафлама шартнома дейишимиз мумкин бўлиб, бунда шартнома бир тарафнинг хошишига кўра амалга оширилиши ва иккинчи тарафнинг муайян бир ҳаракат ёки ҳақ тўлаш мажбуриятини олмаслиги билан таснифлаш мумкин.

Ҳада шартномасининг ривожланиш тарихига тўхталадиган бўлсак, Ҳада фуқаролик ҳуқуқидаги энг қадимги шартномалардан бири сифатида тан олинган. Дастлабки босқичда ҳада мажбурий бўлмаган норасмий келишув эди. Фақат императорлик даврида бу келишувлар империя қонунчилигида ҳимояланган [12]. Ишонч асосидаги келишувга мувофиқ бир томон (ҳада берувчи) бошқа томон (ҳада олувчи) га сахийлик рамзи сифатида тақдим этади. Ашёга сервитут белгиланиб, ҳада эканлиги ваъда қилинган ва ҳада олувчи шахс инъом этилган ашёга эгалик ҳилиш ҳуқуқини қўлга киритган (тақдим этилган, бажариб берилган ва ҳ.к.).

Мумтоз даврда норасмий ҳады ваъдаси ҳуқуқий кучга эга бўлмаган. Стинуляцияга риоя қилиш зарур эди. Қариндошларга ҳады қилишдан ташқари, қонун ҳады микдорининг ҳаддан ташқари кўп микдорда бўлишини чеклаган IV асрда ҳадылар микдорига чеклов бекор ҳилинди. Юстиниан ҳады ҳужжатлари расмийлаштирилаётганда, агар унинг миқдори 500 тилладан ошса, унга ҳакамлик институциясини жорий қилган (рўйхатга киритиш шарти билан судга арз қилиш). Арзонроқ нарҳдаги ҳадылар ҳар қандай расмиятчиликдан холи бўлган. Шундай қилиб ҳадыга оид келишув даъво ҳимоясига эга бўлган [13].

Республика давридаги Рим ҳуқуқи (милоддан аввалги V–I асрлар) хайрияти мулк ҳуқуқининг пайдо бўлишининг асосларидан бири деб ҳисоблаган ва ҳуқуқларга эга бўлишнинг ҳосилавий усуллари билан боғлиқ [14]. Совға шартномасига кўра, бир томон – ҳады қилувчи бошқа томонга, ҳады олувчига сахийлик кўрсатиш учун ўз мулки ҳисобидан ҳар қандай қимматбаҳо нарсаларни беради [15].

Маълумки, шартнома бир нечта шаклларда тузилиши мумкин: нарсага бўлган ҳуқуқни ўтказиш, пул суммасини тўлаш, сервитут ҳуқуқини бериш ва бошқалар. Рим ҳуқуқи бўйича ҳады шартномасининг алоҳида ҳолати совға ваъдаси эди, яъни бирор нарса бериш ёки бирон бир ҳаракатни амалга ошириш ваъдаси. Хайрия ваъдаси, агар шарт шаклида амалга оширилса, қонуний кучга эга эди. Шарт бу – савол сўралган киши, у ўзидан сўралган нарсани берман ёки қиламан, деб жавоб берадиган оғзаки формуладир. Шартнома, моҳиятига кўра, бир томонлама битим эди бўлиб, кредитор талаб қилиш ҳуқуқига эга, қарздор эса фақат бажариш мажбуриятига эга эди.

Ўзбекистон ҳудудида VI асрлардан то XX аср бошларига қадар фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар мусулмон ҳуқуқи меъёрлари асосида тартибга солинган. Албатта, бунда мусулмон ҳуқуқининг суннийлик оқими, ханафия мазҳаби асосий ўрин эгаллаган. Мусулмон ҳуқуқи амал қилган даврларда ҳуқуқнинг асосий манбаи Қуръони Карим ҳисобланган. Қуръони Каримда мол-мулк, мерос, васийлик ва ҳомийлик, ҳады, хайр-эҳсон, мажбурият муносабатларида аҳдга содиқлик ва шу каби масалаларни тартибга солувчи кўрсатмалар мавжуд. Қуръони Каримда тартибга солинмаган фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар сунна, ижмо, қиёс орқали тартибга солинган [16].

Мусулмон ҳуқуқида ҳады ва хайр-эҳсон реал шартномавий муносабатлар ҳисобланиб, фикҳшунос олимлар томонидан Қуръони Карим ва Ҳадиси шарифлар асосида батафсил тартибга солувчи қоидалар ишлаб чиқилган.

Хусусан, Ислом динида ҳады ва хайр-эҳсон қариндош-уруғлар ўртасидаги муносабатларни ҳамда инсонлар ўртасидаги дўстликни мустаҳкамловчи восита сифатида эътироф этилади. Ҳибадан, яъни инъом ва эҳсондан мақсад дунёда дўстлик ва ошноликдир. Ҳадиси шарифда “Тамаду ва талибу” деб, яъни: “Бир-

бирингизга инъом ва эҳсон қилинғизлар, бир-бирингизга дўст бўласизлар” [17] дейилган.

Мусулмон ҳуқуқида ҳадя шартномасини тузишга алоҳида эътибор қаратилади. Эътиборли жиҳати шундаки, ҳадя шартномасини тузиш ташаббуси ҳадя қилувчида бўлади. Масалан, “Сенга яхшиладим ва бердим”, – демоқ, ва буларга ўхшаган сўзлар билан ҳиба дуруст бўлади. Бас, агар бир киши бир одамга: “Бу сенга”, – деса, ҳиба қилганга иқрор қилибди. Чунончи, “Мухит” китобида келтирилган. “Заҳирийя” китобида шуки, агар бир киши: “Бу чўрини менга бағишлагин”, – деса, чўрининг хожаси: “Сенга фидо бўлсин”, деса ёки. “Сендан аялмайди”, – деса, ҳиба бўлмайди [18]. Бундан кўринадики, бирор нарсани ўзига беришни сўраса ва унга шу нарса текинга берилса ҳам мусулмон ҳуқуқида ҳадя ҳисобланмайди. Шунга кўра, ҳадянинг ўзига хос хусусияти ташаббус фақатгина ҳадя қилувчида бўлади.

Ҳадя шартнома ҳисобланар экан, мусулмон ҳуқуқида ҳам ҳадя олувчининг розилиги муҳим аҳамият касб этади. Ҳадя олувчи ҳадяни қабул қилдим деб тасдиқлаши ёки ҳадяни қабул қилганлигини имо-ишора билан ҳам тасдиқлаши мумкин бўлган. Хусусан, ҳибани оладиган одам ҳиба мажлисида ҳиба қилинган нарсани қабул қилиб олмоғи билан ҳиба тўлиқ бўлади, яъни ҳиба олган кишининг мулкига киради ва агар ҳиба қиладиган одамнинг сариҳ ва равшан жавоби бўлмаса ҳам [1].

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, мусулмон ҳуқуқида ҳадяни предмети ҳам алоҳида тартибга солинган. Масалан, шериклик бўлинмаган ва тақсим қилинмаган ер ва ҳовлини, катта уйни икки киши ҳиба қилмоғи дуруст эмас. Аммо тақсим қилмоқ мумкин бўлмаган нарсаларда, масалан, кичик уй, ҳаммом ва тегирмонга ўхшаган нарсаларда ҳиба қилмоқ дуруст бўлади. Бас, ҳиба қилинган нарса тақсим қилиниб, ундан кейин бағишланган кишига топширилса, у ҳиба дурустдир [20]. Ҳали кўлга киритилмаган ёки асосий ашёдан ажратилмаган мол-мулкни ҳадя қилиш ҳақиқий ҳисобланмаган. Масалан, қўйнинг олинмай турган юнгини, дарахтнинг устидаги мевани, ердаги ўрилмаган ва йиғилмаган экинни ва ерда кўкариб турган дарахтни ҳиба қилмоқ, яъни беэваз инъом ва эҳсон қилмоқ. Булар тақсим қилинмаган шериклик мол каби бўлган” [21] деб таъкидланади.

Мусулмон ҳуқуқида ҳадяни бекор қилиш мумкин бўлмаган 7 та ҳолат санаб ўтилган бўлиб, улар қуйидагилар:

1. Ҳиба қилинган нарсага мутгасил нарсанинг кўпаймоғи, масалан, ҳиба қилинган нарсага дарахт ўтқазмоғи ва иморат қилмоғи. У ҳиба қилинган нарсанинг семирмоғи ва чиройли бўлмоғига ўхшаш.

2. Ҳиба қилган одамнинг ё ҳиба олган одамнинг бирини ўлмоғи.

3. Ҳиба учун баробарига нарса бермоғи ва агар у берилган нарса ажнабий кишидан бўлса ҳам. Масалан, берган ҳибанинг ўрнига бу нарсани ол, деб бермоқ.

4. Ҳибани сотмоқ ё бировга инъом қилмоқ ё бошқа сабаб билан у ҳибанинг олган киши мулкидан чиқмоғи.

5. Ҳиба вақтида ҳибани олган билан берганнинг эр ва хотин бўлмоқлари.

6. Ҳиба қилган киши билан ҳибани олганнинг бирига маҳрам бўлмоқлари, яъни никоҳи ҳаром қариндош бўлмоқлари. Пайғамбар алайҳиссаломнинг айтган сўзлари тўғрисида: “Агар ҳиба зи-роҳм маҳрамга бўлса, у ҳибани қайтиб олмайди”, - дебдилар.

7. Ҳиба қилинган нарсанинг ҳалок ва нобуд бўлмоғи. Ушбу 7 хил ҳукмнинг бири мавжуд бўлса, ҳиба қилган киши қайтариб ололмайди [22].

Бундан кўринадики, мусулмон ҳуқуқида ҳадяни бекор қилиш мумкин бўлмаган ҳолатлар батафсил белгилаб қўйилган.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, 1917 йил Октябрь инқилобидан сўнг мамлакатимизда мусулмон ҳуқуқи бекор бўлиб, совет қонунчилиги амал қила бошлаган. Дастлаб собиқ совет қонунчилигининг ҳадя шартномасига нисбатан муносабати салбий бўлган. Йирик бойликлар алоҳида шахслар қўлида тўпланиб қолишига йўл қўймаслик мақсадида қонун чиқарувчи орган ВЦИК нинг 1918 йил

20 майдаги “Ҳадялар ҳақида”ги Декрети билан ҳадя шартномаси шакли ҳамда ҳадя этиш мумкин бўлган мулкни энг катта миқдорини белгилаб, 10000 рублдан юқори миқдордаги мулкни ҳадя қилиш ҳуқуқи чеклаб қўйилди. Ушбу декрет вафот этган шахснинг мулкни ҳадя этишни таъқиқлаб, шартномани ҳақиқий эмас, деб топиш оқибатларини ҳам белгилади. 1000 рублдан 10000 рублгача бўлган мулкни ҳадя қилишда нотариал ёки суд акти шаклига риоя қилиниши шарт бўлган, акс холда ҳақиқий эмас деб топилга[23]. Шунга мос равишда кўрсатилган таъқиқлар 1922 йилдаги РСФСР Гражданлик кодексининг 138-моддасида ҳам ўз ифодасини топди [24]. ЎзССР ЦИКнинг 1927 йил 26-27 ноябрдаги қарори билан ЎзССР Гражданлик кодекси қабул қилиниб кучга киритилди. Таъкидлаш жоизки, ЎзССР Гражданлик кодекси РСФСР Гражданлик кодекси асосида қабул қилинган бўлиб, ҳадя тўғрисидаги қоидалар айнан бир хил бўлган [25].

“Ўзбекистон Республикасида то XX асрнинг 60-йиллари бошларигача амал қилган фуқаролик қонунчилиги ўз даври зиддиятларини мазмунида акс эттиради. Амалда фуқароларнинг ўз фуқаролик ҳуқуқларини амалга ошириш имкониятлари чегараланган, хусусий мулк, тадбиркорлик таъқиқланган, ҳуқуқ меъёрларида мафкуравий ақидалар устувор ўринни эгаллаган эди. Деярли барча мол-мулк давлат қўлида тўпланган, кучли маъмурий-буйруқбозлик тизими,

ҳарбийлаштирилган тартиб-интизом фуқаролик қонунлари таъсирини амалда заифлаштирган эди” [26].

Ўзбекистон ССРнинг 1964 йилдаги Гражданлик кодексининг 274-моддасига кўра, ҳады шартномаси бўйича бир тараф (ҳады қилувчи) мулкни иккинчи тарафнинг (ҳады олувчининг) эгаллигига текинга топширган. Гражданлар томонидан ўз мулкларининг давлат, кооператив ёки жамоат ташкилотларига ҳады қилинишида, бу мулкларнинг муайян ижтимоий фойдали мақсадларда фойдаланиши шарт қилиб кўрсатилиши мумкин бўлган.

Ўзбекистон ССР ГКнинг 275-моддасига кўра, 500 сўмдан ошқ суммага тузиладиган ҳады шартномаси нотариал гувоҳлантирилиши лозим бўлган. Граждан томонидан мулкни давлат, кооператив ёки жамоат ташкилотига ҳады қилиш шартномаси оддий ёзма формада тузилган. Уй-жойни ҳады қилиш ҳады қилиш шартномаси, ҳақиқий саналмаслиги хавфи остида, нотариал гувоҳлантирилиши ва меҳнаткашлар депутатлари маҳаллий Советининг ижроия комитетида рўйхатдан ўтказилиши лозим бўлган. Мазкур модданинг биринчи қисмида 500 сўмдан ошқ суммага тузиладиган ҳады шартномаси нотариал гувоҳлантирилиши лозимлиги белгиланган бўлсада валюта қимматликлари билан боғлиқ ҳады шартномалари ҳам нотариал гувоҳлантирилиши шарт бўлган. Хусусан, Ф.Х.Сайфуллаев таъкидлашича: “Ҳады шартномаси юз сўмга қадар бўлса, оғзаки формада тузилиши мумкин. Юз сўмдан беш юз сўмгача тузиладиган ҳады шартномаси ёзма равишда ва беш юз сўмдан кўп суммага тузиладиган, шунингдек эллик сўмдан кўп суммадаги валюта қимматликларига тузиладиган ҳады шартномаси нотариал гувоҳлантирилган формада расмийлаштирилиши керак” [27].

Бундан кўринадики, совет давлатининг ҳады шартномасига муносабати ўша даврдаги ғоявий-сиёсий қарашлар таъсири остида бўлган ва уни қўлланилиш доираси кескин тор қилиб белгилаб қўйилган ҳамда социалистик ахлоқ принципларига ҳавола қилиш билан оқлаб келинган.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгач, мамлакатимизда бозор муносабатларини қарор топтириш ва ҳуқуқий демократик давлатни шакллантириш бош мақсад сифатида белгилаб олинди. Амалдаги ГК эса бу вазифаларни бажара олмас эди. Шу сабабли ҳам ўша даврдан бошлаб фуқаролик қонунчилиги ривожда янги босқич бошланди. Бу босқичнинг характерли хусусияти шундаки, бунда ГКнинг иқтисодиёт соҳасини тартибга солувчи меъёрлари амалда қўлланмай қўйилди [28]. Уларнинг ўрнига бошқа қонун ҳужжатлари ишлай бошлади.

Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан кейин фуқаролик қонунларини тубдан қайта қуриш, бозор тизими, ҳуқуқий демократик давлат талаблари, ривожланган мамлакатлар тажрибаси асосида янгилаш вазифаси кўндаланг

қўйилди. Фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларни тартибга солишда эски ГК ўрнига оғирлик марказини ўз зиммасига олган жорий қонунларни узвий боғлайдиган, яхлит тизимга соладиган, улар ўртасидаги мутаносибликни таъминлайдиган янги ФК ишлаб чиқиш лозим эди. Мамлакатимизда бу борадаги саъй-ҳаракатлар 1992 йил ўрталаридан бошланди [29].

Ўзбекистон Республикасининг янги Фуқаролик кодексининг биринчи қисми 1995 йил 21 декабрда, иккинчи қисми эса 1996 йил 29 августда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан қабул қилинди ва 1997 йил 1 мартдан кучга киритилди. Унда “Мажбуриятларнинг айрим турлари”га бағишланган 3-кичик бўлимнинг 31-боби “Ҳадя” тўғрисидаги махсус нормаларни мустаҳкамлаган бўлиб, 502-511 моддаларни ўз ичига олди.

Жамият тараққиётида мулкнинг муҳим ўрин тутишлиги сабабли, қонунчилигимизда мулк ҳуқуқига, унинг хилма-хил шакллариغا, шунингдек уларни амалга ошириш услубларига ва воситаларига алоҳида эътибор қаратилди [30]. Шу билан бирга, ҳозирги бозор иқтисодиётига асосланган давлатда нафақат ҳадя тўғрисидаги муносабатлар, балки бошқа шартномавий ҳуқуқий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш ишлари амалга оширилмоқда. Чунки, жамиятдаги ижтимоий муносабатларга қараб ҳуқуқ соҳасини ҳам ўзгартириб бориш замон талаби ҳисобланиб, юзага келаётган мавжуд ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиб бориш муҳим аҳамият касб этади.

Зеро, давлат ва жамият ҳаётини эркинлаштириш, инсон ва фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг кафолатлари механизмини яратиш борасида жаҳондаги етакчи давлатлардан андоза олиш билан бирга, минг йиллардан бери шаклланган миллий урф-одат ва анъаналар, аждодларимизнинг бой меросини ўзлаштирган ҳолда жамиятимиз ҳаётини янада демократлаштириш имконига эга бўламиз [31].

ХУЛОСА

Юқоридагиларга кўра, ҳадя тўғрисидаги муносабатларнинг вужудга келиши Рим ҳуқуқи даврига бориб тақалади. Рим ҳуқуқида ҳадя мулк ҳуқуқи вужудга келиши асосларидан бири сифатида шаклланган. Ҳадянинг ўзига хос хусусияти бир шахснинг бошқа шахсга ашёни мулк қилиб бериш ёки бундай мажбуриятни олиши ва бунинг эвазига ҳеч қандай наф олмасдан тузиладиган шартнома ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <http://uza.uz/uz/society/prezidentimizning-nutqi-mamlakatimizda-inson-manfaatlari-ham-20-09-2017>.
2. А. Ҳусейнова, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати аъзоси, Бухоро давлат университети профессори, фалсафа фанлари доктори. https://www.uza.uz/uz/posts/yangi-ozbekiston-va-inson-huquqlari-himoyasi_327572.
3. <https://www.unodc.org/unodc/en/press/releases/2020/March/covid-19-global-humanitarian-response-plan.html>.
4. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть вторая: Текст, комментарий, альтернативно-предметный указатель/ Под.ред. О.М.Козырь, А.Л.Маковский, С.А.Хохлова. -М., 2006. -С. 301-302.
5. Рим ҳуқуқи: юриспруденция бакалаврият таълим йўналиши талабалари учун дарслик//В.Р.Топиллиев; Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. -Тошкент: Янги аср авлоди. 2013. 260 б.
6. Фуқаролик ҳуқуқи: Дарслик. I қисм/Муаллифлар жамоаси – Т.: ТДЮУ нашриёти, 2016. -312 бет.
7. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. Биринчи қисм. (Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, охириги ўзгартириш 25.10.2023 й., 03/23/871/0797-сон) <https://old.lex.uz/docs/111189#155450>.
8. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга вторая: Договоры о передаче имущества (2-е издание, стереотипное). -М.: Статут, 2011. –С. 330.
9. Фуқаролик ҳуқуқи: Дарслик. I қисм. И.Б.Зокиров; Масъул муҳаррир: Ҳ.Раҳмонқулов: Қайта ишланган ва тўлдирилган бешинчи нашр. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2009. 611 бет.
10. Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик кодексига шарҳ: Професионал шарҳлар. Т 2./Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. — Тошкент: Vaktria press, 2013. 912 б.
11. Муаллифлар жамоаси. Фуқаролик ҳуқуқи. II-қисм. –Тошкент: Илм зиё, 2008. –114 б.
12. Косоруков А.А. К вопросу об истории развития договора дарения // Вестник Казанского юридического института МВД России. 2012. № 4. С. 68.
13. Рим ҳуқуқи: юриспруденция бакалаврият таълим йўналиши талабалари учун дарслик / В.Р.Топилдиев; Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. -Тошкент: Янги аср авлоди. 2013. 260 б.
14. Косарев А.И. Римское частное право. М., 1998. С.110.
15. Винавер М.М. Дарение и завещание (страница из истории кодификации) // Вестник гражданского права. 2014. № 5. С. 174.

16. Мусулмон ҳуқуқи манбалари ҳақида қаранг: Бурхониддин Ал-Марғиноний. Ҳидоя. 1 жилд. -Тошкент: Адолат. 2000.; Мухтасар. -Тошкент: Чўлпон,. 1994. Ҳадислар. 1, 2, 3, 4 томлар. -Тошкент: Қомуслар нашриёти, 1991-1994.; Раҳмонкулов Ҳ.Р. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг биринчи қисмига умумий тавсиф ва шарҳлар. –Тошкент: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси нашриёт уйи,. 1997. -20-36- б.
17. Мақсудхўжа ибн Мансурхўжа. Мажмаъ ул-мақсуд: 2-китоб / Масъул муҳаррир: Шайх Абдулазиз Мансур. - Т.: "Sharq", 2015. –Б. 192.
18. Мақсудхўжа ибн Мансурхўжа. Мажмаъ ул-мақсуд: 2-китоб / Масъул муҳаррир: Шайх Абдулазиз Мансур. - Т.: "Sharq", 2015. –Б. 192-193.
19. Мақсудхўжа ибн Мансурхўжа. Мажмаъ ул-мақсуд: 2-китоб / Масъул муҳаррир: Шайх Абдулазиз Мансур. - Т.: "Sharq", 2015. –Б. 193.
20. Мақсудхўжа ибн Мансурхўжа. Мажмаъ ул-мақсуд: 2-китоб / Масъул муҳаррир: Шайх Абдулазиз Мансур. - Т.: "Sharq", 2015. –Б. 193.
21. Қаранг: Ҳидоя: Комментарий мусулманского права. Ответственный редактор: А.Х.Саидов.–Т.: Узбекистан, 1994. Ч-2. –С. 238.
22. Мақсудхўжа ибн Мансурхўжа. Мажмаъ ул-мақсуд: 2-китоб / Масъул муҳаррир: Шайх Абдулазиз Мансур. - Т.: "Sharq", 2015. –Б. 196-197.
23. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Кн.2: Договоры о передаче имущества. -М., 2003. -С. 292.
24. Изох: 1927 йил Ўзбекистон ССР ГК қабул қилинганга қадар мамлакатимиз ҳудудида РСФСР ГК амалда бўлган. Қаранг: Раҳманкулов, Х. А. Возникновение и развитие гражданского законодательства Узбекской ССР //Правоведение. -1975. - № 6. - С. 66-72.
25. Раҳманкулов, Х. А. Возникновение и развитие гражданского законодательства Узбекской ССР //Правоведение. -1975. - № 6. - С. 69.
26. И. Б. Зокиров. Фуқаролик ҳуқуқи. I қисм. Қайта ишланган ва тўлдирилган бешинчи нашр. –Т.: ТДЮИ, 2009. –Б. 13.
27. Сайфуллаев Ф. Ўзбекистон ССР нинг Гражданлик ҳуқуқи. Дарслик. II-қисм. / А.А.Аъзамхўжаев, И.Б.Зокиров таҳрири остида. –Т.: Ўқитувчи, 1988. – Б. 18.
28. Зокиров И. Б. Фуқаролик ҳуқуқи. I қисм. Қайта ишланган ва тўлдирилган бешинчи нашр. –Т.: ТДЮИ, 2009. –Б. 16.
29. Зокиров И. Б. Фуқаролик ҳуқуқи. I қисм. Қайта ишланган ва тўлдирилган бешинчи нашр. –Т.: ТДЮИ, 2009. –Б. 16.